

Заиф эшитувчи болалар билан ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари.

ВХТХҚТМОИ ўқитувчиси

Ҳасанова Н.Р

Маълумки охирги пайтда қар болалар таълими ва тарбиясига булган педагогик ёндошувлар мулоқот ўзгариб бормоқда. Мактабгача ёшдаги ва мактаб ёшидаги қар ва эшитувчи ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги таълими биринчи планга чиқиб улар учун янги имкониятлар туғилмоқда.

Эштишида муаммоси бўлган болани илк ёшидан тарбиялаш методидан фойдаланган ҳолда, айниҳса илк ёшидан эшитиш имкониятини ривожлантириш орқали нутқини шакллантириш йўли билан қар боланинг аудиометрик кўрсаткичларини меъёрга яқинлаштириб, нутқий компетенциясини мисли кўрилмаган даражада ўсиши орқали сўзлашув нутқини қар болаларнинг ажралмас шахсий эҳиёжи ва имкониятига айлантириш мумкин.

1. Ота –оналар бу борада маълум даражадаги махсус тайёргарликдан сўнг ўз фарзандларининг биринчи ва асосий ўқитувчисига айланиши мумкин. Боланинг доимий равишда катталар билан кундалик мулоқотида сўзлашув нутқидан фойдаланиб туриши нутқий мулоқотнинг жуда эрта асосий мулоқот воситасига айланишини таъминлайди ва атрофдагилар билан муносабатларини ўрнатилишига ёрдам беради.
2. Ота-оналар сурдопедагоглар ва сурдоаудиологлар ҳамда мазкур қулланмада берилган тавсиялар ёрдамида олган билимлари ёрдамида ўз фарзандларининг умумтаълим мактабда интеграциялашган таълимда қўллаб туриши ва уларга амалий ёрдам бериб боришини таъминлайди. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини

нутқни мукаммал эгаллаши тарафдори бўлганлигидан келиб чиққан ҳолда биз берган тавсияларимиз қар билан сўзлашув нутқни эгаллаб ўзининг эшитувчи тенгқурлари қаторига қўшилиб кетадиган даражада нутқни эгаллашига катта ёрдам беради деган умиддамиз.

3. Синифда ўқувчилар сони қанча бўлган ҳолда ҳамкорликда ўқитишда ўқитувчилар қар боланинг имконияти ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган ҳолда ёндошиб ўқитишга катта имконият туғилади ва тегишли натижаларга эришилади.
4. Умумтаълим мактабларида тегишли овозни қучайтириб берувчи мосламалар, ёрдамчи оптик воситалар, компьютер технологиялардан фойдаланиш имкониятларининг яратилиши ҳамкорликдаги таълимнинг самараликечишини таъминлайди.
5. Қар болаларнинг умумий таълимда интергерация шароитида таълим олишини таъминланишида муҳим ўрин эгаллайдиган шароитлардан бири-маслаҳат ва тарғибот ишларини қенг қамровли ташкил этилишидир. Бундай чора –тадбир мутахассислар, сурдопедагоглар мунтазам равишда мақсадли йўналтирилган равишда умумтаълим мактабларидаги ўқитувчиларга ҳамда қар болаларга ўз вақтида амалий ёрдам бериб боришини таъминлайди. Мазкур қўлланмада умумтаълим мактаблари ўқитувчиларида иш жараёнида вужудга келиши мумкин бўлган қўп саволларга жавоб топишлари мумкин.

Ҳозирги кунда амаллиётда қўзатилаётган натижалардан қўпгина мактабгача ёшдаги ва мактаб ёшидаги қар болаларнинг интеграциялашган, соғлом болалар билан ҳамқолигидаги таълимда уларнинг қенг имкониятлари қўзатилмоқда ва аниқланган. Бу ҳали тўлиқ шаклланмаган кўринишлардан то мукаммал даражада ташкил этилган шароитлардаги мактабгача ва мактаб таълимидаги ҳамкорликдаги таълим натижаларидир.

Ўзбекистонда ҳозирги кунда болаларни интеграциялашган гуруҳларда ҳамда инклюзив тарзда умумтаълим мактабларида синфларда ўқитиш амалда қуйидаги тартибда амалга оширилмоқда:

Умумтаълим мактабгача таълим муассасаларда қарлар учун алоҳида гуруҳлар очилган. Бу гуруҳларда болалар махсус методикалар асосида тарбияланади, улар билан эшитиш қобилиятини ривожлантириш ва талаффузга ўргатиш бўйича махсус корекцион машқлар олиб борилади.

Республикаимизнинг алоҳида ҳудудларда қар болалар махсус мактаб-интернат ўқувчилар ота-оналар ва болалар истагига биноан мактаб-интернатга яқин жойлашган умумтаълим мактабига қатнаб ўқийдилар, лекин мактаб-интернатда яшайди.

Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳрида умумтаълим мактабларида махсус интеграциялашган синфлар мавжуд. Уерда қар болалар уйларида яшаб умумтаълим мактабига қатнаб ўқияпти. Таълимнинг бу интеграциялашган тури олдингисидан шуниси билан фарқланадики, бунда эшитмайдиган ўқувчилар махсус синфда махсус ўқув режа ва дастурлар асосида ўқитилади.

Интеграциянинг бу тури жуда ўзига хос ва оригинал-ки бошқа турларидан алоҳида ажралиб туради. Бунда махсус мактаб-интернат ўқувчилари ўзлари ўргарган мактаб – интернатларида яшаб туриб фақат умумтаълим мактабига қатнаб ўқийди. Дарслардан сўнг эса мутахассислардан орекция ёрдами оладилар. Интеграциянинг бу кўриниши ўзига хос ва оригинал бўлиб унда ўқувчилар учун қуйидаги имкониятлар яратилади:

- Болалар саводини эгаллаб, ўқиш ва ёзишни ўрганиб, маълум даражада сўзлашув мулоқотини эгаллаб бўлиб сўнг умумий таълим кириб келадилар.
- Умумтаълим мактабдаги таълим болалар учун махсус таълимнинг давоми бўлиб улар мактаб, мактабдаги тартиб қоидага қўниккан

бўлиши туфайли соғлом тенгдошлари қаторида таълим олишда ўзини эркинроқ сезишга имкон беради;

- Умумтаълим мактабидаги ўқишларидан кейин махсус мактаб-интернатларига қатиб ўзларининг мутахассис ўқувчиларидан эшитиш қобилиятларини ривожлантириш ва талаффузларини тўғирлаш, сўзлашув нутқини ривожлантириш бўйича коррекцион ёрдам олишлари мумкин;
- Ҳар бир ўқувчи дарсдан кейин ўз фан ўқитувчилари ёки тарбиячиларидан консультация олиб мактабдан инклюзив шароитда олган билимларини мустаҳкамлаш имкониятига эга бўлади.

Бундай имконият эшитмайдиган бола учун мулоқот имконияти ва ундаги таълимий, билим олиш имкониятларини ривожланишига тўртки бўлади, чунки умумтаълим мактабида ўз синфдошларининг фанлар бўйича эришган ютуқларининг гувоҳи бўлар экан, уларга етиб олиш, уларга ҳвос қилиш ҳисси пайдо бўлишга кучли мотивация пайдо бўлади. Лекин улардаги нутқнинг чегараланганлиги умумтаълим мактаби шароитида ўз имкониятларини тўлиқ очилишида катта қийинчилик туғдиради ва бундай шароитда мутахассис сурдопедагог ўқитувчиларнинг ёрдами улар учун катта аҳамиятга эга.

Умумтаълим мактабида ўқитувчи бундай болалар билан ишлай олиши учун улар бола ҳақидаги барча маълумотларни тўлиқ билишлари лозим:

- Бола қандай оилада дунёга келган (наслида карлик бўлганми, орттирилган карликми), чунки боланинг ота-онаси кар бўлса у билан ишни режалаштиришда бошқалардан фарқли чора – тадбирлар кўзда тутилади;
- Боланинг эшитиш имконияти қачон ва қандай шароитда пасайган ёки йўқолган. Агар боланинг эшитиши нутқи шакллангандан сўнг 3-4 ёшдан кейин йўқолган бўлса, унда нутқни эшитиш тасаввури сақланган

бўлади ва эшитиш аппарати билан ишлаш енгилроқ кечади, уни эшитишга махсус ўргатиш зарурияти бўлмайди, овоз ва нутқий кўникмалари сақланган бўлади. Агар эшитиши илк ёшида йўқолган бўлса, сурдопедагог томонидан унинг нутқни эшитиш кўникмалари махсус усуллар орқали ҳосил қилиниб шакллантирилади, нутқ пайтида нафас олиш, овоз, нутқ товушлари махсус ҳосил қилинади ва ривожлантирилади. Умумтаълим мактаби ўқитувчилари эса индивидуал режалаштиришда сурдопедагог ўқитувчи томонидан кўйилган бу кўникмаларни ривожлантириб назоратқилиб бориши талаб қилинади. Яъни эшитиш аппаратида ўз вақтида фойдаланиб туриши, тўғри талаффуз билан сўзлашиши ва ҳ.о.

Эшитишдаги муаммолар, бузилишлар, келиб чиқишга қараб ва заиф эшитувчига бўлинади.

1. Заиф эшитувчи болалар- эшитиш қобилияти турғун пасайиши натижасида нутқни эшитиши, идрок этиши қийинлашганлиги туфайли нутқнинг талаффузида бузилишлар кузатилади, ҳамда нутқнинг чуқур ривожланмаганлиги кузатилади. Заифэшитувчилик турли даражаларда бўлади-шивирлаган нутқни қабул қилишдаги қийинчиликдан бошлаб қўлоқ супраси олдидаги баланд овоздаги нутқни қабул қилишда қийинчилик туғилиши.

Эшитишнинг сақланиш ва нутқнинг сифати даражаси эшитишнинг пасайиб вақт ва даражасига боғлиқ бўлади. Эшитиши нутқи шакланмасдан олдин йўқолган болалар нутқида оғир нуқсонлар кузатилади. Эшитиш қобилияти маълум сабабларга кўра нутқи шакллангандан сўнг пасайган ёки бузилган болалар нутқида бузилишлар деярли сезилмайди, лекин узоқ вақт (бир йилдан ортиқ муддат) ичида эшитиш аппарати тақилмаса ва эшитиш машқ қилинмаса нутқнинг сифати пасайиб ҳатто йўқолиб кетиши ҳам мумкин. Шу билан бир қаторда заиф эшитувчиликнинг енгил даражасидаги болаларда нутқнинг бузилишлари енгил даражада бўлиб, сўз бойлиги ва сўзлашув нутқнинг ривожланганлиги меъёридаги болаларга анча яқин бўлади. Лекин

бундай болаларнинг аксариятида нутқнинг грамматик талаффуз томони бузилган бўлиб нутқидаги аниқлик ва равонлик, нутқнинг грамматик қурилиши борилмаса бу нуқсонлар бир умр сақланиб қолиши мумкин. Уларнинг нутқи асосан алоҳида сўзлар ёки содда йиғиқ гаплардангина иборат бўлиб қолади. “Мен кетти” “Мен кетяпман” ўрнига, “Мен матап” “Мен Мактабга кетяпман” ўрнига, “Мен е “ “Мен овқатланаман” ўрнига ва ҳ.о.

2. Карлик- эшитишнинг турғун пасайиши бўлиб кар болалар махсус таълим ёрдамсиз бола овозли нутқни қулоқ супрвси олдида баланд овоз билан эшиттирилганда ҳам қабул қила олмайди, мустақил равишда нутқни эгаллай олмайди. Карликдан товуш ва овозни қабул қилиш имконияти жуда пасайган, баъзан умуман йўқолган бўлиши сабабли луғат бойлиги чегараланган 4-5 та сўз доирасида бўлади, атрофидаги кундалик эҳтиёжи учун зарур предметларни номлай олмайди. Асосан бутун бошли гапни битта ноаниқ, ҳеч қандай маъно англатмайдиган сўз ёки сўз бирикмасида ифодалаши мумкин. Талаффузида оғир бузилишлар кузатилади. Сўзнинг боши ёки охирининг бўлмаслиги, сўзларда ҳеч кузатилмайдиган ортикча қўшимчалар қўшиб талаффуз қилиниши ва ҳ.о. Ўзига қаратилган нутқни ноаниқ қабул қилиши ёки мутлоқ тушунмаслик. Акустик жаҳатдан ўхшаш сўзларни фарқлай олмаслик, баъзи сўзларнинг шаклини тушунмаслик ҳолатлари кузатилади. Матнни ўқишда, гарчи сўзлари алоҳида маъносини тушунса-да гапларнинг мазмунини тушунмайдилар. Ўқилган матннинг мазмунини контекст орқали ҳам тушуна олмайди. Мустақил нутқида гаплар ўрнига асосан алоҳида, ҳеч қандай маъно англатмайдиган сўз бирикмаларини қўллайдилар. Гап тузишга мутлоқ қийналишлар кузатилади. Нутқни эшитиб қабул қилишда эшитганларини 7% нигина тўғри тушуна олади.

Шундай қилиб эшитиши бузилган ўқувчининг умумий ривожланишига қуйидаги факторлар салбий таъсир қилади: Эшитиш имкониятининг ҳолати, нутқининг ривожланмаганлик даражаси, уларнинг индивидуал хусусиятлари, махсус таълимнинг кеч ташкил этилганлиги. Боланинг умумий ва нутқининг ривожланишида асосий ролини эшитиш имконияти ташкил этади.

Эшитишида чуқурлашган бузилиши бўлган бола нутқни лабдан ўқиган тарзда ҳам, албатта эшитиш таъсуротлари, тасаввурларига муҳтож бўлади, чунки уни тушуниш, такрорлаш ва тушуниши учун кўришнинг ўзи кифоя қилмайди. Эшитиш таъсуротлари, тасаввурларининг ривожланиши техник восита билан таъминланиши (индивидуал эшитиш аппарати), махсус шарт-шароитни ташкил этилишига боғлиқ бўлади. Шу билан бир қаторда махсус таълим шароитида снифда яхши акустик бўшлиқ ва унда ортиқча шовқинлардан ҳимояланиши; суҳбатчи, сўзловчининг микрофонга яқин жойлашиши; сўзловчининг юзини кўриб уни ҳис қилиб туриш имкониятини ташкил қилиниши кабиларга боғлиқдир. Эшитиши бузилган бола нутқининг ривожланиши соғлом эшитадиган тенгқурлариникига нисбатан анча орқада қолиб ривожланади ва кўп жиҳатларда ўзига хос нуқсонлар кузатилади. Шу сабабдан уларнинг эшитадиган тенгқурлари билан мулоқоти қийинлашади, чунки эшитмайдиган боланинг арикуляцион жиҳатдан, ҳамда семантик жиҳатдан ноаниқ, синтактик хатолари кўп ва тушунарсиз, нутқини тушунишда қийинчиликлар туғилади.

Эшитиши бузилган болада ўзига хос руҳий ривожланишда орқада қолиш ёки умумий ривожланишининг орқада қолиши кузатилади ва бу ҳолат уларнинг ҳулқатворида ёшига номуносиликни келтириб чиқаради, бу ҳолат уларнинг қизиқиши, тафаккури, фикрлаш доирасида ўз муҳрини қолдиради. Қизиқишлари ва ҳулқидаги бундай фарқ интеграция вазиятларида мулоқоти ва ижтимоий интегратив вазиятлардан қийинчилик туғдиради.